

نقش روابط همسران بر تربیت فرزندان از دیدگاه اسلام

فاطمه جلالی^۱

چکیده

در نگاه تربیتی اسلام، خانواده نخستین بستر شکل گیری شخصیت انسان است و رابطه ی میان همسران، محور روانی و اخلاقی فضای خانه به شمار می آید. این مقاله به بررسی نقش تعاملات عاطفی، اخلاقی و رفتاری زن و شوهر در تربیت فرزندان می پردازد و نشان می دهد که کیفیت رابطه ی همسری، نه تنها بر امنیت روانی کودک اثرگذار است، بلکه مسیر رشد اخلاقی و اجتماعی او را نیز شکل می دهد. تحقیق حاضر با رویکردی توصیفی - کتابخانه ای تلاش کرده الگوی ارتباطی مطلوب میان والدین را بازسازی کند؛ الگویی که بر پایه ی محبت، احترام متقابل و همدلی بنا شده و در سیره نبوی و آموزه های اسلامی ریشه دارد. یافته ها نشان می دهد که ناسازگاری های زناشویی، زمینه ساز اختلالات رفتاری در فرزندان بوده و تربیت را از مسیر تعادل خارج می سازد. در پایان مقاله بر ضرورت بازگشت به الگوهای رفتاری دینی و تقویت پیوند همسری تاکید دارد؛ چرا که تربیت فرزند از دل رابطه والدین آغاز می شود و هر اصلاحی در این حوزه گامی موثر در ساختن نسل آینده خواهد بود.

واژگان کلیدی: تربیت فرزندان، روابط زوجین، اسلام، محبت، احترام، خانواده.

^۱. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه ایمانیه.

مقدمه

تربیت فرزند، یکی از مهم ترین دغدغه های خانواده های مسلمان است؛ اما این فرآیند تنها به آموزش مستقیم یا کنترل رفتاری محدود نمی شود. آنچه در فضای خانه جریان دارد- یعنی رابطه میان زن و شوهر- نقشی پنهان اما بنیادین در شکل گیری شخصیت کودک ایفا می کند. کودک پیش از آنکه با کلمات تربیت شود، با رفتارهای والدین معنا میگیرد و از کیفیت تعاملات آنان الگو می پذیرد.

در این میان، روابط همسران نه تنها بر آرامش روانی خانواده اثرگذار است، بلکه مسیر تربیت را نیز جهت دهی میکند. محبت، احترام متقابل و همدلی میان والدین، بستری امن و سازنده برای رشد اخلاقی و اجتماعی فرزندان فراهم می آورد؛ در حالی که تنش ها و ناسازگاری های زناشویی، آرامش خانه را به هم زده و تربیت را از مسیر تعادل خارج میسازد. پژوهش های معاصر نیز نشان داده اند که ناسازگاری های زناشویی، اختلافات رفتاری، و نبود ارتباط مؤثر میان والدین، از عوامل اصلی بروز اختلالات رفتاری در کودکان هستند. در مقابل، روابط سالم و مبتنی بر اخلاق اسلامی، موجب شکل گیری امنیت روانی، اعتماد به نفس، و گرایش های مثبت در فرزندان می شود.

با توجه به اهمیت این موضوع، مقاله حاضر با هدف بررسی نقش روابط همسران در تربیت فرزندان از منظر آموزه های اسلامی نگاشته شده است. در این مسیر، تلاش شده است تا با بهره گیری از منابع قرآنی، روایی، و مطالعات علمی، الگویی کاربردی برای خانواده های مسلمان ارائه گردد؛ الگویی که بتواند در مواجهه با چالش های تربیتی عصر حاضر، راهگشا و مؤثر باشد.

مفهوم شناسی

روابط در لغت:

فرهنگ فارسی معین ارتباط را به صورت یک مصدر متعدی و یک بار دیگر اسم مصدر معنی کرده است:

مصدر متعدی: ربط دادن، بستن، بر بستن، بستن چیزی را با چیز دیگر

اسم مصدر: بستگی، پیوند، پیوستگی و رابطه.

معنای لغوی روابط:

ج رابطه و ارتباط واژه‌ای عربی است از ماده «ربط» و از باب افتعال، به معنای بستن. وقتی گفته می‌شود «ربط الشيء» یعنی آن را بست. و به معنای بستن و استوار کردن آمده است.¹

روابط در اصطلاح:

ارتباط مکانیسمی است که روابط انسانی بر اساس و به وسیله آن به وجود می‌آید و تمام مظاهر فکری و مسائل انتقال و حفظ آن‌ها در مکان و زمان بر پایه آن توسعه پیدا می‌کند. ارتباط حالات چهره، رفتارها، حرکات، طنین صدا، کلمات، نوشته‌ها، چاپ، راه‌آهن، تلگراف، تلفن و تمام وسایلی که اخیراً در راه غلبه بر مکان و زمان ساخته شده‌اند یا همه را در برمی‌گیرد و در جایی بکار می‌رود که نسبتی میان دو چیز برقرار باشد. این واژه، هم در امور مادی و هم در امور معنوی به کار می‌رود.²

تربیت در اصطلاح:

تربیت در اندیشه اسلامی، مفهومی چندلایه و بنیادین است که به رشد همه‌جانبه انسان در ابعاد جسمی، روانی، اخلاقی، اجتماعی و معنوی اشاره دارد. واژه «تربیت» از ریشه «رَبَّوْ» به معنای رشد، پرورش و شکوفایی گرفته

¹ حسن بن محمد، المفردات، ج 4، ص 28.

² ابن منظور، لسان العرب، ص 873.

شده است.^۱ در قرآن کریم، خداوند به عنوان «ربّ» معرفی می‌شود؛ یعنی پروردگاری که انسان را از مراحل ابتدایی خلقت تا کمال نهایی هدایت می‌کند.^۲

در منابع اسلامی، تربیت به معنای هدایت فطرت انسانی در مسیر بندگی و قرب الهی تعریف شده است. علامه طباطبایی تربیت را چنین توصیف می‌کند:

«تربیت عبارت است از فراهم آوردن زمینه‌های رشد برای قوای انسانی به سوی کمال مطلوب».^۳

از دیدگاه تربیتی اسلام، انسان موجودی است دارای فطرت الهی، عقل، اختیار و مسئولیت، که باید در مسیر رشد متوازن هدایت شود. بنابراین، تربیت صرفاً انتقال دانش یا مهارت نیست، بلکه فرآیندی است برای شکوفایی استعدادهای درونی و تقویت بُعد معنوی و اخلاقی انسان.^۴

در روایات نیز، تربیت به عنوان وظیفه‌ای الهی برای والدین و مربیان معرفی شده است. امام علی (ع) می‌فرماید:

«قلب نوجوان چون زمین خالی است، هر چه در آن افکنده شود، می‌پذیرد».^۵

که نشان‌دهنده اهمیت تربیت زودهنگام و نقش‌پذیری کودک در سال‌های اولیه زندگی است.

^۱ راغب اصفهانی، المفردات، ماده «ربو»

^۲ اعراف: ۵۴

^۳ طباطبایی، المیزان، ج ۱، ص ۲۷۵

^۴ جوادی آملی، شریعت در آینه معرفت، ص ۹۳.

^۵ نهج‌البلاغه، حکمت ۱۱۰

اهمیت روابط همسران از دیدگاه اسلام

در نظام ارزشی اسلام، رابطه میان زن و شوهر صرفاً یک پیوند حقوقی یا زیستی نیست، بلکه یک عهد الهی، مسئولیت تربیتی، و زمینه‌ساز رشد معنوی و اجتماعی انسان‌هاست. قرآن کریم در توصیف این رابطه می‌فرماید:

«وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»^۱ که نشان می‌دهد اساس رابطه همسران، محبت و رحمت الهی است؛ نه صرفاً قرارداد یا نیاز جسمی. روابط همسران در اسلام از جایگاه بسیار والایی برخوردار است و به‌عنوان یکی از ارکان اصلی خانواده و جامعه مورد تأکید قرار گرفته است. این نهاد پایه ای نه تنها مسئولیت تربیت نسل آینده است بلکه میتواند نقش اساسی در استقرار عدالت و آرامش اجتماعی ایفا کند. در این بخش به برخی از اصول و اهمیت این روابط از دیدگاه اسلام می‌پردازیم.

۱- حسن معاشرت

معاشرت حسن معاشرت، مفهومی قرآنی است که از آیه شریفه (وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ) اخذ شده است. خداوند، رفتارها و برخوردهای صحیح انسانی در خانواده را با «حسن معاشرت» معرفی میکند و از مرد و زن (مردان در حد تکلیف حقوقی و زنان توصیه اخلاقی)، رعایت آن را با میزان «معروف»، یعنی رفتاری پسندیده و انسانی می‌خواهد. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، معروف را به معنای «هر امری که مردم در مجتمع خود آن را بشناسند و آن را انکار نکنند» معرفی میکند.^۲

حسن معاشرت در خانواده، در دو محدوده‌ی مرزهای حقوقی و دستورالعمل‌های اخلاقی تعیین میشود. «تعبیر حسن معاشرت که به عنوان یک وظیفه برای شوهر و یک حق برای زن مطرح میشود و عامل تحکیم زندگی خانوادگی است، اگر به خوبی باز شود، نشان دهنده‌ی تمام آن اموری است که مرد در برابر زن باید انجام دهد. در «نفقه» همهی نیازمندیهای جسمی زن باید تأمین شود و در «حسن معاشرت» همهی نیازمندیهای روحی او»^۳. دکتر کاتوزیان در «حقوق مدنی خانواده» معتقد است: «لوازم حسن معاشرت را به دقت نمیتوان معین کرد؛ زیرا عادات و رسوم اجتماعی و درجه‌ی تمدن و اخلاق مذهبی در میان هر قوم، مفهوم خاصی از «حسن معاشرت» به وجود می‌آورد؛ ولی به اجمال میتوان گفت، تمام اموری که از نظر اجتماعی توهین محسوب میشود، مانند ناسزاگویی، ایراد ضرب، مشاجره، تحقیر یا اموری که با عشق به کانون خانواده و اقتضای محبت بین دو

^۱ روم: ۲۱

^۲ طباطبایی، المیزان، ج ۴، ص ۴۰۴

^۳ بهشتی، ۱۳۷۷: ص ۱۷۴

در خانواده‌ای که کودک دائماً با دیگران مقایسه می‌شود، یا احساس می‌کند که مورد توجه و احترام نیست، به تدریج خودپنداره منفی پیدا می‌کند. این حالت، ممکن است به اضطراب، پرخاشگری، یا انزوا منجر شود.^۱

در تربیت اسلامی، والدین موظفاند از هرگونه رفتاری که موجب تحقیر یا تضعیف شخصیت فرزند شود، پرهیز کنند. امام سجاد (ع) در دعای ۲۵، از خداوند می‌خواهد که فرزندان را اهل تقوا، بصیرت، و اطاعت قرار دهد:

«وَجْعَلُهُمْ أَبْرَاراً أَتْقِيَاءَ بُصَرَ سَامِعِينَ مُطِيعِينَ لَكَ»^۲ که نشان‌دهنده تربیت عزت‌محور و پرهیز از ذلت‌آفرینی در خانواده است. در نتیجه، خانواده می‌تواند زمینه‌ساز رشد عزت نفس یا شکل‌گیری ذلت نفس در فرزند باشد. والدین باید با آگاهی، محبت، و احترام، شخصیت کودک را تقویت کنند و از رفتارهایی که موجب تحقیر یا بی‌ارزشی می‌شود، پرهیز نمایند.

آسیب‌شناسی روابط ناسالم همسران و پیامدهای تربیتی آن

در نظام تربیتی اسلام، روابط همسران نه تنها عامل آرامش روانی خانواده‌اند، بلکه بستر اصلی تربیت فرزندان محسوب می‌شوند. هرگونه اختلال در این روابط —اعم از خشونت، بی‌توجهی، تحقیر، یا اختلافات حل‌نشده— می‌تواند آثار مخربی بر رشد روانی، اخلاقی و اجتماعی کودک داشته باشد. در این بخش به پیامدهای تربیتی روابط ناسالم می‌پردازیم.

۱. اختلال در امنیت روانی کودک

یکی از نخستین پیامدهای روابط ناسالم، تضعیف احساس امنیت روانی کودک است. کودکانی که در فضای پرتنش، پرخاشگرانه یا سرد خانوادگی رشد می‌کنند، دچار اضطراب، بی‌اعتمادی، و ترس مزمن می‌شوند. قرآن کریم، آرامش خانوادگی را نعمتی الهی معرفی می‌کند: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا»^۳ که نشان می‌دهد سکونت و آرامش، هدف اصلی ازدواج و زندگی مشترک است؛ و فقدان آن، آسیب‌زا خواهد بود.

۲. تضعیف عزت نفس و شکل‌گیری ذلت روانی

^۱ حسینی‌زاده، سیدعلی؛ شمسی، محمد مهدی، «آسیب‌شناسی تربیت تحقیرآمیز در خانواده»، سیمای فضیلت، ۱۳۹۶

^۲ صحیفه سجاده، دعای ۲۵، فراز ۴

^۳ روم: ۲۱

رفتارهای تحقیرآمیز، مقایسه‌های مخرب، یا بی‌توجهی والدین نسبت به یکدیگر، موجب شکل‌گیری ذلت نفس در کودک می‌شود. امام علی (ع) می‌فرماید: «الذُّلُّ يَجْتَلِبُ الْمَسْخَرَةَ»^۱ که نشان‌دهنده پیامدهای اجتماعی و روانی ذلت است. کودکانی که در چنین فضایی رشد می‌کنند، اغلب دچار خودپنداره منفی، اضطراب، یا پرخاشگری پنهان می‌شوند.^۲

3. اختلال در الگوسازی اخلاقی

در تربیت اسلامی، والدین باید الگوی عملی اخلاق باشند. روابط ناسالم، این الگو را مخدوش می‌کند و کودک را دچار تناقض تربیتی می‌سازد. اگر والدین در گفتار از اخلاق سخن بگویند، اما در رفتار با یکدیگر بی‌احترام، خشن یا بی‌تفاوت باشند، کودک دچار سردرگمی اخلاقی و نفاق رفتاری خواهد شد.^۳

4. تضعیف نگرش‌های مثبت نسبت به زندگی، خدا و جامعه

روابط ناسالم همسران، نگرش کودک نسبت به آینده، خدا، و جامعه را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. کودک ممکن است زندگی را عرصه رنج، خدا را بی‌رحم، و جامعه را تهدیدآمیز تصور کند. این نگرش‌ها، زمینه‌ساز انزوا، بی‌اعتمادی، و ضعف هویتی در نوجوانی و بزرگسالی خواهند بود.^۴

^۱ نهج البلاغه، حکمت ۲۲۵

^۲ حسینی‌زاده، سیدعلی؛ شمسی، محمد مهدی، «آسیب‌شناسی تربیت تحقیرآمیز در خانواده»، سیمای فضیلت، ۱۳۹۶

^۳ احمدپناهی، علی؛ شریفی، احمدحسین، «بایسته‌های اخلاقی همسران و نقش آن در تربیت فرزندان»، فصلنامه معرفت اخلاقی، زمستان ۱۳۸۸

^۴ سلیمی، زهرا، «تحلیل نقش خانواده در شکل‌گیری نگرش‌های منفی کودک»، پژوهش‌های تربیتی معاصر، شماره ۲۴، ۱۴۰۰

نتیجه‌گیری

در آموزه‌های اسلامی، خانواده نخستین و بنیادی‌ترین نهاد تربیتی انسان است، و روابط میان زن و شوهر، ستون اصلی این نهاد را تشکیل می‌دهد. مقاله حاضر نشان داد که کیفیت روابط همسران، نه تنها بر آرامش روانی خانواده تأثیرگذار است، بلکه نقش تعیین‌کننده‌ای در تربیت فرزندان دارد. روابط مبتنی بر مودّت، رحمت، احترام و مسئولیت‌پذیری، زمینه‌ساز رشد اخلاقی، روانی، اجتماعی و ایمانی کودک است؛ در حالی که روابط ناسالم، پرتنش یا تحقیرآمیز، موجب اختلال در شخصیت، نگرش، و رفتار فرزندان می‌شود.

تحلیل آیات قرآن، روایات اهل بیت (ع)، و منابع تربیتی اسلامی نشان داد که تربیت فرزندان، وظیفه‌ای مشترک میان پدر و مادر است؛ و این وظیفه، تنها در بستر روابط سالم، همدلانه و اخلاق‌محور قابل تحقق است. الگوپذیری فرزند از رفتار والدین، شکل‌گیری عزت یا ذلت نفس، پایه‌ریزی اعتقادات، و نگرش‌های بنیادین نسبت به خود، خدا، جامعه و آینده، همگی تحت تأثیر مستقیم روابط همسران قرار دارند. در آسیب‌شناسی روابط ناسالم، مشخص شد که بی‌توجهی به کیفیت تعاملات زناشویی، می‌تواند پیامدهای تربیتی گسترده‌ای به همراه داشته باشد؛ از جمله اضطراب کودک، نفاق رفتاری، ضعف هویتی، و نگرش‌های منفی نسبت به زندگی. بنابراین، اصلاح روابط همسران، نه تنها یک ضرورت روانی، بلکه یک وظیفه تربیتی و دینی است.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

1. صحیفه سجادیه، امام سجاد (ع)، ترجمه حسین انصاریان، تهران: نشر دارالعرفان، ۱۳۹۵
2. اصفهانی، راغب، المفردات فی غریب القرآن، ناشر: صادق، چاپ اول، 1387 ش.
3. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، نشر زرین، چاپ سوم، 1386 ش.
4. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، دارالکتب الاسلامیه
5. الکافی، کلینی، محمد بن یعقوب، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق
6. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق
7. شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ ق
8. امام سجاد (ع)، رساله الحقوق، در: من لا یحضره الفقیه
9. سبحانی، جعفر، نظام حقوق زن در اسلام قم: مؤسسه امام صادق (ع)، چاپ سوم، ۱۳۹۰
10. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: انتشارات صدرا، چاپ بیست و یکم، ۱۳۹۸
11. مظاهری، حسین، اخلاق اسلامی، قم: نشر امام صادق (ع)، ۱۳۹۵
12. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ هشتم ۱۳۶۸
13. عباسی، محمد، تربیت فرزند از دیدگاه اسلام، قم، انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۹۲
14. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، جلد ۲
15. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دارالصدر، بیروت ۱۴۱۴ ه. ش، جلد ۱۱
16. جوادی آملی، عبدالله، شریعت در آیینه معرفت، قم، نشر اسراء، چاپ دوم ۱۳۹۲
17. بهشتی، سید محمدحسین، نظام حقوق زن در اسلام، تهران، انتشارات بقعه ۱۳۷۷
18. کاتوزیان، ناصر، حقوق خانواده، جلد ۱، تهران، شرکت سهامی انتشار ۱۳۸۲

19. طبرسی ، مستدرک الوسایل، جلد ۱۴
 20. شیخ صدوق ،عیون اخبارالرضا، جلد ۲
 21. کلینی ، محمد بن یعقوب ، الکافی ، جلد 2
 22. شریفی، احمدحسین، روان شناسی تربیتی اسلامی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۷
 23. حسینی، محمدرضا، آیین همسر داری در اسلام، تهران، نشر احسان، ۱۳۹۰
 24. قاسمی، سیدمجتبی، سیره تربیتی اهل بیت (ع)، تهران، مؤسسه دارالحديث، ۱۳۹۱
- مقالات :
1. احمدپناهی، علی؛ شریفی، احمدحسین، «بایسته های اخلاقی همسران و نقش آن در تربیت فرزندان»، فصلنامه معرفت اخلاقی، زمستان ۱۳۸۸، شماره ۳۴
 2. سلیمی، زهرا، «تحلیل نقش خانواده در رشد شخصیت کودک»، پژوهش های تربیتی معاصر، سال پنجم، شماره ۲۴، تابستان ۱۴۰۰
 3. حسینی زاده، سیدعلی؛ شمسی، محمدمهدی. «مسئولیت اخلاقی والدین و فرزندان با تاکید بر قرآن و روایات». فصلنامه سیمای فضیلت، سال سوم، شماره ۱۲، پاییز ۱۳۹۶
 4. اعرافی، علیرضا؛ موسوی، نقی. «تربیت اعتقادی فرزندان از منظر فقه». مجله فقه تربیتی، سال دوم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۷
 5. احمدی، محمدرضا، «نقش خانواده در شکل گیری نگرشهای دینی فرزندان»، فصلنامه تربیت اسلامی، شماره ۵۸، بهار ۱۳۹۸
 6. قندیلی ، سیدجواد ،عالی ، مرضیه، توصیف و تبیین الگوهای نظری تربیت اسلامی، شماره ۱۰۲ ، ۱۴۰۰
 7. حسینی زاده، سیدعلی؛ شمسی، محمدمهدی، آسیب شناسی تربیت تحقیرآمیز، فصلنامه سیمای فضیلت، سال سوم، شماره ۱۲، پاییز ۱۳۹۶
 8. سادات نیا، مریم، روان شناسی عزت نفس در اسلام، تهران، نشر مهرآیین، ۱۳۹۸